

Antwoord van Jan Stukadoor aan Piet Schaver door J.J. Cremer.

Drukproef met correcties van J.J. Cremer is in het bezit van de Koninklijke bibliotheek. Het woord vooraf is gedateerd Den Haag, 11 december 1871. Het antwoord is gedateerd 6 december 1871. Handschrift 'Aan Piet Schaver op zijn antwoord aan Jan Stukadoor' is gedateerd Den Haag, 6-11 dec. 1871. Introductievideo op Youtube, 2026.

Publicatieoverzicht:

1e druk: Antwoord van Jan Stukadoor aan Piet Schaver: met een woord aan den lezer. Leeuwarden: H. Kuipers, 1872. 12 p.

2e druk in: Kleine vertellingen: fabriekskind en werkman. Leiden: D. Noothoven van Goor, 1878. p. 286-290. Romantische werken, dl. 3.

3e druk in: De lelie van 's-Gravenhage. Leiden: A.W. Sijthoff, [1888]. 6e druk. p. 316-320. Vijftig-cents-editie, no. 22.

4e druk in: De lelie van 's-Gravenhage. Leiden: A.W. Sijthoff, [1890]. 7e druk. p. 316-320. Bibliotheek van Nederlandsche schrijvers.

5e druk in: De lelie van 's-Gravenhage. Leiden: A.W. Sijthoff, [1909]. 8e druk. p. 316- 320. Vijftig-cents-editie, no. 22.

6e druk in: De lelie van 's-Gravenhage. Leiden: A.W. Sijthoff, [1909]. 8e druk. p. 316-320. Bibliotheek van Nederlandsche schrijvers.

7e druk in: De lelie van 's-Gravenhage. Leiden: A.W. Sijthoff's uitg.-mij., [1917]. 7e druk. p. 316-320. Romantische werken, blauwe serie.

8e druk in: De lelie van 's-Gravenhage. Leiden: A.W. Sijthoff's uitg.-mij., [1917]. 7e druk. p. 316-320. Romantische werken, rode serie.

9e druk in: De lelie van 's-Gravenhage. Leiden: A.W. Sijthoff's uitg.-mij., [c.a. 1920]. 8e druk. p. 316-320. Bibliotheek van Nederlandsche schrijvers.

10e druk in: Jacobus Jan Cremer Bloemlezing. www.lula.com. 2014. ISBN: 9781291895773.

11e druk in: De lelie van 's-Gravenhage (Nederlandse editie) Kindle-editie. ASIN: B00OAM12D8 Publicatiedatum: 10 oktober 2014. ISBN: 384954236X

12e druk in: De lelie van 's-Gravenhage. Z.pl., Hardpress, 2016. Kindle edition. Epub. Asin:

B018PJW83E.

13e druk in: De lelie van ‘s-Gravenhage en andere verhalen. Z.pl., Project Gutenberg, 2020. Ebook 1230004329213. Digitale herdruk van de 7e druk.

Nieuwsblad voor den boekhandel, 2 februari 1872:

Heden komt van de pers en is bij de Heeren SCHELTEMA EN HOLKEMA voor den netto prijs 8 cents te bekomen:
ANTWOORD VAN JAN STUKADOOR AAN PIET SCHAVER,
uitgegeven door J. J. CREMER, met een woord aan den Lezer.
Prijs 10 cents. Wordt niet in commissie gezonden. [439]
Leeuwarden. H. KUIPERS.

Nieuwsblad voor den boekhandel, 6 februari 1872:

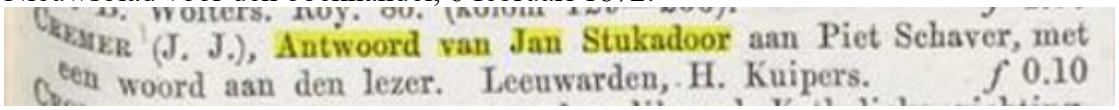

CREMER (J. J.), Antwoord van Jan Stukadoor aan Piet Schaver, met een woord aan den lezer. Leeuwarden, H. Kuipers. *f* 0.10

Leeuwarder courant 6 februari 1872:

Heden komt van de pers:

ANTWOORD

VAN

JAN STUKADOOR

AAN

PIET SCHAVER,

uitgegeven door

J. J. CREMER.

Met een woord aan den Lezer.

PRIJS 10 CENTS.

Leeuwarden. H. KUIPERS.

Nieuwsblad voor den boekhandel, 9 februari 1872:

Heden komt van de pers en is bij de Heeren SCHELTEMA EN HOLKEMA voor den netto prijs 8 cents te bekomen:
ANTWOORD VAN JAN STUKADOOR AAN PIET SCHAVER,
uitgegeven door J. J. CREMER, met een woord aan den Lezer.
Prijs 10 cents. Wordt niet in commissie gezonden. [541]
Leeuwarden. H. KUIPERS.

Nieuws van den dag, 14 februari 1872:

N°. 535 Woensdag 14 Februari 1872.

Het Nieuws van den

ABONNEMENT PER DRIE MAANDEN:
Voor Amsterdam ƒ 1.95.
Voor de overige plaatsen des Rijks ƒ 2.25.
Men abonneert zich bij alle Boekhandelaren en Postkantoren.

ADVERTENTIËN:
Per gewone regel 15 Cents.
Ongefrankeerde brieven worden geweigerd.

KLEINE COURANT

onder hoofd-redactie van H. DE VEER.

3 Cent per Nummer.

VERSCHIJNT DAGELIJKS UITGENOMEN ZON- EN FEESTDAGEN.

Een quaestie van vandaag en morgen.

I.

Een paar maanden geleden heb ik de aandacht der lezers van de *Kleine Courant* gevestigd op den brief, dien Jan Stukadoor aan alle Nederlandsche werklieden gericht heeft. Ik heb het boekje zeer aanbevolen, maar tevens niet verzwegen, dat naar mijn inzien de groote fout van den Heer J. J. Cremer — die natuurlijk niet enkel uitgever, maar ook schrijver van genoemden brief is — hierin bestaat, dat zijn voorstelling van den toestand, waarin het meerendeel onzer werklieden verkeert, wat al te optimistisch gekleurd moet heeten. Het verwonderde mij dan ook niet, dat zijne beschouwingen tegenspraak gevonden en uitgelokt hebben. Een ongenoemde heeft op naam van Piet Schaver, timmerman, een woordje aan Jan Stukadoor, of eigenlijk J. J. Cremer, in het licht gegeven. Daarin bracht hij zijn bedenkingen tegen de zienswijze van onzen metselaar te berde en gaf hij tevens „een kijkje in de woning en in het hart van den werkman." Jan Stukadoor liet dit niet in stilte voorbijgaan, maar heeft zijn antwoord aan Piet Schaver publiek gemaakt.

Een vergelijking tusschen beide boekjes — wat letterkundige verdienste betreft — zou hier minder op haar plaats zijn. Daarvan wil ik alleen zeggen, dat Piet Schaver zijn best doet om den volkstoon te vatten en dat Jan Stukadoor waarlijk schrijft zooals het volk spreekt en misschien ook schrijven zou. 't Is me hier evenwel minder om den vorm, dan om de zaken te doen, en ik ben 't met den Heer Cremer eens, als deze zegt: „Jan Stukadoor is een eenvoudig man, die de groote sociale quaestie evenmin zal oplossen als Piet Schaver, al meenen zij beiden er iets op gevonden te hebben; maar ik meen toch dat èn Stukadoor èn Schaver wenken geven, die der overweging wel waardig zijn." Dat laatste bevat tevens den grond, waarom ik deze dingen hier nog eens ter sprake breng.

Het hoofddoel, waarom Jan Stukadoor zijn brief in de wereld zond, was „allereerst te waarschuwen tegen een onmogelijk communisme, waarmee men, in navolging van elders, ook ten onzent de hoofden op hol zoekt te brengen." Daarom schreef hij „de Internationale zoekt ons te pieren."

Piet Schaver is daar zoo bang niet voor. „As je mijn nou komt vertellen" — schrijft hij — „asdat die Internationale hier zoo'n invloed heeft bij de werklui, dan zeg ik je asdat je de plank glad mis bent. Ik hoor der alle dag over praten en weet je wat ze bij ons op de winkel van de Internationale zeggen? Het is net als de rest — om je dubbeltjes te doen. Der staan mannen an het hoofd die niks kunnen verliezen en alles verdienen, meest vreemdelingen, die het net zooveel kan schelen of ik een kwartje opslag krijg asdat het mijn kan bommen wat de boter kost, want ik kan ze toch niet eten."

Jan Stukadoor antwoordt, dat 't niet onnoodig was tegen de Internationale te waarschuwen, want „dat er een heele boel zijn, die meenen dat dat maatjesegaal best mogelijk is."

Dit is dus een quaestie van neen en ja. En ik meen, dat Stukadoor gelijk heeft, want Schaver zegt immers zelf, dat hij er alle dag over praten hoort?

Piet Schaver is in zijn oordeel over Jan Stukadoor lang niet malsch. Hij noemt diens schrijven nu en dan seuren en kletspraat, verklaart rondweg, dat het zijn voornemen is Jan „eris op zen voorman te zetten," en krijgt zelfs een oogenblik trek zijn kameraad een blauw oog te slaan. Mooi vind ik het niet, al is 't begrijpelijk. Maar wat zeer sterk is af te keuren, is de insinuatie, dat die schoolmeester, die neef van Jan, die den eersten brief in het licht heeft gegeven — of laten we maar zeggen de Heer Cremer — dit gedaan heeft om aan „dat boekie wat te verdienen."

Door verdachtmaken wordt zeker niet bewezen, dat de waarheid aan onze zijde is. We zouden ook kunnen vragen of de man, die onder den naam van Piet Schaver schreef, *geen* honorarium voor zijn werk ontving?

Maar laten we tot de correspondentie terugkeeren!

Piet verwijt Jan, dat deze het een schande genoemd zou hebben, dat de vrouwen der werklieden dikwijls „vijfmaal in de kleine zes jaar te bed liggen" en op den koop toe slonsen zijn. Maar Jan heeft volkomen gelijk, als hij antwoordt: dit heb ik niet gezegd, maar wel, dat er armoe geleden moet worden, als het eerste en het tweede samenkomen. „Zie je dat was de riddenaasie!"

In dit geval houd ik het met Jan.

Maar als beiden het oneens zijn over de verdiensten, ben ik het weer met Piet eens. Schaver schreef: „Jij mot van je negen gulden met je achten, en ik met mijn acht poppen met ons zevenen eten; we staan dus om en nabij gelijk en we kennen mekaar niks niemendal verwijten. Jij houd der nog een kanarie op na; ik niet, want ik zeg let net zooas ik het meen, ik kan me dubbeltjes beter gebruiken dan voor zaad in het vogellekooitje."

Nu mag Jan antwoorden, dat de kanarie zoowat 1½ cent in een heele week aan zaad kost, daar heb ik geen verstand van, want ik houd ook geen kanaries. Maar als Jan zegt: ik schreef duidelijk we zijn acht met de kanarie mee — dan is dat wel waar, maar Jan had vroeger gezegd „van ƒ 9 moet ik leven met mijn vrouw, vijf kinderen en behalve een kanarievogeltje van Jans, mijn oude halfblinde moeder." Als ik nu nog tellen kan, dan moet ik ook zeggen: at is acht menschen, *zonder* de kanarie. En ik vraag met Piet: leef daarmee eens van ƒ 8 of ƒ 9. Kijk alsjeblieft de rekening nu eens in van 't hoogst noodige — waarlijk geen koffie, thee, tabak, reparatie aan kleeren of huishoudgoed, geen vleesch of spek, geen boter! — neen 't hoogstnoodige en dat toch iedere week meer dan ƒ 9.50 bedraagt.

Kan het anders of er moet honger geleden worden? „Honger geleden heb ik nog nooit" zegt Jan Stukadoor; maar weet ge wat Piet Schaver antwoordt? — „Wat noem je honger? Dat je de kaken uit het vel steken? Dat de kleine jongens, as je afgetobt van het werk thuis komt, om een stuk roggebrood huilen? Dat je an de menschen op straat een stuk brood mot vragen? Dat je — ronduit gezeid — een boteram mot bedelen? Noem je dat honger? Dan heb je gelijk. Maar weet je wat ik ook honger noem? Als je 's morgens met een dikke homp roggebrood en een kruik water en melk na de winkel ga, as je om twaalf uur thuis kom om aardappelen met azijn of grutten met stroop, of kool met reuzel (?) te eten, en as je dan weer geduld kan hebben tot 's avonds 10 uur om een tweede pil rogge- of tarwebrood met een bakkie koffie (as 't der is) te krijgen, om de volgende dag het oude deuntje weer van vorenafan te beginnen en zoo dag aan dag, totdat je Vrijdags geen rooije duit meer bezit en borgen mot of pandjes maken; zoodat je geld van de volgende week half op is, voordat je baas het je heeft voorgeteld. Dàt noem ik honger lijden."

Och goede God! ja dat *is* honger lijden en zóó wordt er veel geleden en hoe kan het anders, waar een huisgezin van 7 personen van acht of negen gulden 's weeks leven moet. Dat is dan nòg een hoog loon, want hoe velen hebben nòg minder. En dat is dan voor de meesten het loon in de drukke tijden — maar dan komen de wintermaanden, de dagen waarin de behoeften nòg grooter en de verdiensten nòg kleiner zijn. Ja dan moet er wel honger geleden worden.

En of Jan Stukadoor nu zegt: men vrouw verdient er wat bij. Ze heeft grof naai- en breiwerk en een paar dagen in de week gaat ze uit schoon maken! — hoor eens, zij mag het misschien *kunnen* doen, „omdat moeder op de kleintjes past" — maar anders, 't is niet mogelijk hoor! Een vrouw, die den boel niet verslonsen wil, *kan* er niet wat extra's bij verdienen.

Buitenlandsch Nieuws.

AMSTERDAM, 13 Februari 1872.

In Frankrijk is de ontevredenheid met de bestaande toestanden nog steeds aan het toenemen, en van verschillende zijden wordt bericht dat velen werkelijk ernstig beginnen te denken over middelen om verbetering aan te brengen. 't Heet b. v. dat de Linkerzijde eene deputatie heeft afgevaardigd naar Thiers, welke aan den President de volgende combinatie zou hebben voorgelezen:

FEUILLETON.

Graaf van Parijs in Weenen? 't Is mogelijk Maar

baasd op, en hij verdween spoedig met mijne

Nieuws van den dag 15 februari 1872:

Het Nieuws van der

Nº. 594 *Donderdag* 15 *Februari* 1872.

ABONNEMENT PER DRIE MAANDEN:
Voor Amsterdam ƒ 1.95.
Voor de overige plaatsen des Rijks ƒ 2.25.
Men abonneert zich bij alle Boekhandelaren en Postkantoren.

ADVERTENTIËN:
Per gewone regel 15 Cents.
Ongefrankeerde brieven worden geweigerd.

KLEINE COURANT

onder hoofd-redactie van H. DE VEER.

3 Cent per Nummer.

VERSCHIJNT DAGELIJKS UITGENOMEN ZON- EN FEESTDAGEN.

Een quaestie van vandaag en morgen.

II.

Hoogstens ƒ 8 of ƒ 9 's weeks en dat nog in den besten tijd. Daarvan moeten leven met een huisgezin, soms met een talrijk huisgezin!

Ik heb eens iemand hooren zeggen: er moest een wet wezen, die hun verbood te trouwen! Maar om zoo iets te kunnen zeggen, moet je èn weinig hart èn weinig verstand hebben. Want door zulk een verbod zou het peil der zedelijkheid waarlijk niet verhoogd worden.

Doch luistert nog eens naar Schaver en Stukadoor.

„We zijn allemaal ontevrejen" — zegt de eerste. „Allemaal zeg ik je, dat staat zoo vast as een paal en wie het hiet liegen, die liegt zelvers. We zijn ontevrejen en we hebben der reden voor ook. In den duren tijd, die we beleven, kan geen stervelijke ziel in de wereld rond kommen met een weekgeld van negen gulden. Negen gulden zeg ik, maar dat is nog een buitenkansje; de meeste werklui hebben der acht of zeven. En ik geef het an de beste te doen om van zeven gulden te leven; te zorgen asdat je niet van kou en van honger omkom. Wie dat lapt is een prefesser van de hooge school en wie het niet kan — die slagt mijn."

Jan Stukadoor antwoordt: „dat *alle* werklieden ontevreden zijn dat is *niet* waar. *Ik* ben het niet."

Mag ik den Heer Cremer verzoeken eens even na te denken, of dit een serieus argument is? Heeft iemand met zoo kleine verdiensten geen reden tot ontevredenheid?

Piet Schaver tracht de vraag te beantwoorden, hoe de armoede ontstaan is. Fritz Reuter laat in een van zijn romans den Inspector Bräsig zeggen: „de armoede komt van de groote povereté!" — maar Piet Schaver zegt wel zoo juist: „Omdat de levensmiddelen veel duurder zijn geworden en de weekloonen een bitter beetje zijn verhoogd."

Dat zullen we allen zeker met hem eens zijn. Ook, als hij zegt „we zijn derin gekommen door de vooruitgang"?

Ik betwijfel het.

Vroeger — zoo tracht hij zijn stelling te staven — kostte de boter een kwartje het pond, en de aardappelen een dubbeltje het tonnetje; „het brood was net as nou — maar toen betaalden we der belasting van en nou niet." De afschaffing van den accijns op het gemaal heeft dus geen voordeel aangebracht. „Het vleesch was ook al goedkooper." „Daar hebben ze de belasting voor een deel afgenomen en hoe smaakt nou het vleesch? knappe werkman die 't weet! De belasting zal der nou heelemaal afgaan; dan mag je in 't geheel niet meer over vleesch *praten*." Hoe is dat alles zoo gekomen? „Omdat de heeren van de Statenkamers tot het buitenland gezegd hebben: de boel is hier zoo goedkoop, neem de boel maar weg zonder belasting. En dat dejen ze ook." — „En om ze daar nog een handje in te helpen gingen ze spoorwagens maken om de boel maar zoo gauw as het kan weg te bonjoeren."

Een oude klacht — maar een ondoordachte, een onbillijke klacht! Piet Schaver ziet later het zelf wel in.

Dan, omdat de groote werken buitenslands werden aanbesteed en de dubbeltjes naar den vreemde gingen, „waar ze der mooi weer van spelen."

Met recht heeft ook Werther in zijn bekende brochure hierop gewezen.

Daardoor ging 't land achteruit. De rijke lui moesten meer opbrengen, en lieten dientengevolge minder werken. Daar kwam de stoom nog bij, waardoor de arbeiders overbodig werden.

Mijn hemel, wat een pruttelaar, wat een eenzijdig man! Waarom noem je de weelde er ook niet bij?

Maar de groote vraag voor Piet Schaver en Jan Stukadoor is, hoe komen we uit den tegenwoordigen benarden toestand. De laatste verwacht voor de toekomst van de school en voor het heden veel van nationale werklieden-vereenigingen. Maar de eerste heeft daar niet mee op. „Om dadelijk regt te krijgen, regt om te hebben wat me toekomt, daarvoor hoef ik waarachtig niet in die vereenigingen te gaan, want dat helpt me net zooveel as een halve cent loonsverhooging om de week door te komen." — Ziet hij dan voorbij of weet hij niet, hoeveel verbetering er reeds door zulke vereenigingen tot stand gebracht is?

Me dunkt, Piet Schaver zal zelf wel inzien, hoe dwaas zijn raad is, dat de werklieden dagelijks met requesten, waarop wel duizend namen staan, naar „de Statenkamers" moeten gaan en om verbetering moeten vragen. „Net zoolang tot dat we het gewonnen hebben." Ik vind dat al vrij onbekookt en hoop dat onze werklieden wijzer zullen wezen!

En Piet Schaver heeft nog een dwaas plan. „Ik zou zeggen alles wat je in mijn land breng, hoeft geen belasting te betalen en alles wat der uit gebragt wordt wel... neen Piet, neen vader, dat gaat niet, dan zou der te veel kommen, dan zou de handel op de flesch gaan. Ja, maar in elk geval, wat zou der toch wel an te doen zijn, om niet de beste beesjes en de lekkerste boter en de fijnste groentes na andere contrijen te sturen. Aafijn, dat laat ik aan knappere menschen over."

Daar heb je gelijk aan, Piet; dat moet je maar doen. Weet je waarin ik het weer met je eens ben? „Alles wat het land noodig heeft of laat maken, voor de duiten van de menschen die belasting betalen, dat mot in het land worden gemaakt. En as de menister dat niet dee, dan gaf ik hem boete."

Is dit een protectionistisch stelsel... in 's Hemels naam!

Dan moeten — hierin stemmen Jan Stukadoor en Piet Schaver overeen — de rijke lui wat meer laten werken. „Ze zouen der niet arm door worden en den werkman brood geven. As ze dan niet de laatste cent afdongen van hetgeen de baas vroeg, dan kon de baas ons wat meer daggeld geven en daardoor waren de rijke lui dan geruster van hun schatten te houen en wij tevrejener met ons lot."

God geve, dat het woord van Cremer geen leugen worde: „de rijken in ons vrije Nederland *willen* niet rijk zijn ten koste van den armen werkman, die in 't zweet van zijn aanschijn of met verkleumde handen hun kostelijke huizen bouwt of de weelde van hun salons helpt verhoogen!"

„En dan" — zegt Piet Schaver — „wou ik, dat het land de gronden, die zoo heelemaal ongebruikt leggen in Groningen of Noordbrabant of die contrijen uit, voor rekening van zen zelvers liet bebouwen en vrugtbaar maken. Dan zou menig arbeider, met zandkruijen en zandhalen en graven en bouwen zijn korsje kennen verdienen." Jan Stukadoor is er ook voor. En ik voor mij ben er ook niet tegen. 't Hoeft daarom nog geen bedelaarskolonie, geen Frederiksoord te worden!

Nog iets! Jan Stukadoor zegt: „er moesten maar een boel naar zoo'n land over zee trekken, en als ze het daar zoo goed konden hebben — ik suppeneer dat het zoo is omdat Van Wiel het met een woord van waarheid betuigde — ik zeg als zij het daar goed konden hebben dan dunde het hier wat op, en zouden de bazen wat minder volk kunnen krijgen en wat beter over de brug moeten komen."

Accoord! Maar wie geeft ons een goed plan om alle overtollige handen en monden te doen emigreeren naar den lande van overzee, het moge dan Australie of Suriname of Minnesota heeten? ... of Sumatra?

Door de correspondentie van Piet Schaver en Jan Stukadoor wordt de sociale quaestie niet opgelost. 't Zijn geen nieuwe gezichtspunten, die zij aanwijzen. Zij doen er geen nieuw licht over opgaan. Maar 't heeft zijn verdiensten reeds, als 't licht *blijft* schijnen en 't niet telkens weer donkerder wordt.

Mag ik mijn lezers recommandeeren ook deze twee boekjes te koopen? Ze kosten maar een kleinigheid.

Door met den stand van zaken kennis te maken en er over na te denken of niet ieder in zijn kring wat *doen* kan, doen we zeker een goed werk.

X.

Nederland en kolonisatie naar Suriname, 1872:

„neen; overal elders *wel*, alleen in Nederland, in het ge-
„zonde Nederland, *niet*.

Heer Aesculaap werd boos op ons, maar wij vragen aan ieder onpartijdige: was het onze schuld? Wij — die zelve onpartijdig zijn — antwoorden, „neen", en van ieder ander verwachten wij hetzelfde antwoord.

Zulke aardigheden — treurige aardigheden voorwaar! — bebben dikwijls plaats; zoogenaamd „fijn beschaafde" mannen stellen zich vaak zoo naif aan, dat men onwillekeurig denkt aan „Gerrit en Gijs Meeuwsen *), of andere dergelijke figuren.

*) Wij bevelen ieder belangstellende ter lezing aan: „Twee Indiaansche bekkens uit de kolonie Suriname"; akademisch proefschrift van J. van West. Leiden, Firma Jacs. Hazenberg, Corn. zoon. 1870.

*) Zie Cremers Betuwsche novelle: „Een Betuwsch landman met zijn zoon op reis naar de Amsterdamsche kermis."

Wij hebben den brief van Jan Stukadoor gelezen; het speet ons zeer dat dit „geniale prul" van de hand van onzen eersten novellist was. Een man als Cremer staat het vooral niet mooi zijn genie te gebruiken om het volk te *misleiden*. Als Cremer het volk wil waarschuwen tegen de „Internationale," moet hij *eerst* vertellen wat deze instelling eigenlijk wil, en *dan* het kwaad — zoo het bestaat — aanwijzen; maar hij moet niet zoo oneerlijk wezen van de *„afdwalingen en misbruiken"* voor te stellen als het *wezen* der zaak. Mishandeling van den Javaan is een afwijking van het „Cultuurstelsel"; begrijpt ge dat Cremer?

Op een vergadering hoorden we eens deze redeneering: „wanneer men een „zaak misbruikt, en dat misbruik is *kwaad*, dan moet noodwendig de mis-„bruikte zaak in beginsel *goed* zijn." Blijkbaar een sophisme, maar toch aardig.

De Gids, 1881:

De Maatschappij van Weldadigheid heeft eveneens Cremer's hulp ingeroepen om sympathie voor haar op te wekken, en andere menschenvrienden wisten zijn steun te winnen, wel niet om de arbeiders-quaestie op te lossen, maar den werklieden hunne ware belangen te doen inzien. De brieven van *Jan Stukadoor* waren daarvan het uitvloeisel. Dit zijn zeer onschuldige overpeinzingen, want de gemoedelijke, hartelijke taal van Cremer zal niet veel invloed gehad hebben op hen, die aan de arbeidersbeweging deelnemen, en voor diegenen welke er geen deel aan nemen, waren die brieven overtollig. Als letterkundig voortbrengsel bekleeden zij een zeer bescheiden plaats. Cremer wist van de staathuishoudkunde niet veel meer, misschien nog iets minder dan een gewoon beschaafd man en het lag niet op zijn weg om voor zulk eene gelegenheid van die wetenschap zijne studie te maken. Trouwens die brieven beoogden ook geen wetenschappelijke wederlegging; zij waren slechts een woord uit het hart tot het hart. Sociale quaestien echter zijn niet tot oplossing te brengen door gemoedelijke redeneering.

Hetzelfde onderwerp behandelt hij in zijne *Hanna de Freule*, maar deze roman had geen bepaalden tendenz. Wel wordt daarin

C.G.N. de Vooys. In: De beweging 1906:

dwang,' de enige drijfveer was. De Twentse fabriekanten gingen niet louter met het onverzaadbaar 'meer' te rade! De bevolking zou niet in donkere achterbuurten wonen, maar volop natuurgenot smaken. Goede scholen en ontwikkeling naar ieders aanleg zonden het verborgen genie, dat 'schaars zich recht bewust' is, ook uit de fabrieksbevolking naar voren brengen. Geen onverzorgde ouderdom na een werkzaam leven. 'Gemoed bij geest' zij de leuze der industrie.[1]

Hoe steekt deze gedroomde vaderlike verhouding af bij het sentimentele medelijden en de tevredenheidsprediking van Cremer, of bij het Christelik fabriekanten-ideaal van Van Koetsveld,[2] ondanks de gemeenschappelike filanthropiese trek.

[1] *Aan Twenthe (Poëzij* I, 115) 1861.

[2] Zie b.v. Cremer's kurieuse *Brief van Jan Stukadoor aan alle Nederlandsche werklieden*, die haast voor een parodie door zou kunnen gaan, en Van Koctsveld's novelle *De oude Jonas. Iets uit het leven in de Fabrieken (Ideaal en Werkelijkheid;* 1868), waarin de goddeloze, de brave ongodsdienstige, en de vrome fabriekant getypeerd worden.

F. Domela Nieuwenhuis – Van Christen naar anarchist, 1910:

Kort vóór het jaar 1870 scheen het socialisme overal in de lucht te zitten en de Internationale had daaraan haar groote en snelle vlucht te danken. Als de geesten vaardig zijn, ach dan is een kleinigheid voldoende om allen in geestdrift te brengen. Wel bestonden er hier en daar vakvereenigingen, maar de eerste algemeene Arbeidersvereeniging was de Internationale. Over alle landen zweefde als 't ware een socialistische geest en ofschoon de arbeiders, die gehoor gaven aan de roepstem, die tot hen kwam: Proletariërs van alle landen, vereenigt u! lang niet allen bewust waren, toch was het alsof zij bij intuïtie gevoelden dat langs dien weg redding voor hen te vinden was uit de ellende en de tirannie, waaronder zij gebukt gingen. Dat is het geheim van den verbazenden opgang der Internationale.

Als er gevaar dreigt, heeft de bezittende klasse altijd geweten dat er een bliksemafleider noodig is en deze vond men in het Nationale Werkliedenverbond tegenover de Internationale. Jan Stukadoor - later bleek het dat onder dien pseudoniem verborgen was de bekende novellist J.J. Cremer - schreef een open brief aan zijn medearbeiders, waarin hij hen opwekte om zich niet te laten verleiden door de leuze der Internationale, maar om zich nationaal te vereenigen. In 1871 is dit verbond opgericht, dat dienst moest doen als tegenwicht. En toen de Internationale op het internationaal kongres te 's Gravenhage, gehouden ten jare 1872, ineenzakte, toen kwam dit ten voordeele van dat verbond. Op het kongres der Internationale, gehouden te Bern in 1876, zei

[p. 55]

dr. Cesar de Paepe uit Brussel, als afgevaardigde van België en Holland, het volgende: 'de geheele beweging, die verbonden is aan de Internationale, is zoo goed als weggevallen. Er is niets van overgebleven dan enkele kleine sekties in eenige steden (b.v. in den Haag). Maar men moet hieruit niet het gevolg trekken, dat er in Holland geen arbeiders- of socialistische beweging meer is. Er bestaat aldaar een verbond van arbeiders, dat zich uitstrekt over het geheele land en hulp- en stakingskassen, bibliotheken, ontwikkelingskringen omvat. Dit is een organisatie

I.J. Brugmans – De arbeidende klasse in Nederland, 1929:

aan te brengen verhaasten. Van de ellende der arbeiders, die loonsverhooging verlangen, hooren wij soms iets, maar wij zien er niets van. Kinderarbeid, arbeid in ongezonde fabriekslokalen, schijnt bekend te zijn, maar wordt ons niet getoond. Naar zijn inhoud was dus deze roman weinig geschikt om bij het Nederlandsche volk het besef te wekken dat een breede volkslaag, die onderdrukt werd, bescherming behoefde; veeleer kon Cremer's boek aanleiding geven tot de opmerking, dat in de praktijk de meeste patroons wel minder bruut en gemeen zouden zijn dan Degen[1].

Hoe weinig Cremer gepraedisponeerd was, de Dickens van Nederland te worden, toont zijn zonderlinge 'Brief van Jan Stukadoor'. De metselaar, dien hij daarin ten tooneele voert, waarschuwt in zijn 'brief' zijne kameraden tegen de Internationale, die absolute gelijkheid wil, met argumenten als: dan zouden de bestaande steden eerst moeten worden afgebroken, en ieder zou vervolgens van de afbraak zijn eigen huisje moeten opbouwen; graaf X zou dus, stel je voor, ook aan 't steenenbikken moeten gaan.... 'Nee jongens, de standen .... dat zit hem in de verscheidenheid van hersens en het maaksel van de menschen'[2]. Men vergelijke hiermede nog eens de boven beschreven houding van Van Koetsveld tegenover de Internationale.

1) Dat Cremer's fantasie in dezen roman niet kon steunen op de Nederlandsche werkelijkheid, zooals De Vooys (De sociale roman enz., p. 31) meent, is niet geheel juist: de stakingstijd had in '73, naar wij zullen zien, reeds ingezet. Specifiek Nederlandsch, en niet uit Engelsche romans overgeloopen, is de domheid en de onkunde, die Cremer's arbeiders kenmerkt. Iets wat op organisatie lijkt missen ze totaal en de meesten kunnen lezen noch schrijven.

2) Brief aan alle Nederlandsche werklieden, leden en geen leden van de Internationale, door Jan Stukadoor, metselaar (1871), p. 10, 11, 23.

3) Ideeën, 2e Bundel, passim.

4) Ibid. p. 90 sqq, 118.

A. Saalborn – Het ontwaken van het sociale bewustzijn, 1931:

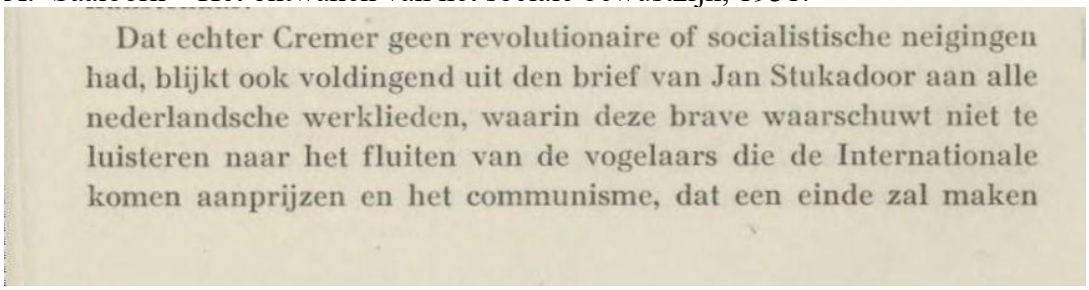

Dat echter Cremer geen revolutionaire of socialistische neigingen had, blijkt ook voldingend uit den brief van Jan Stukadoor aan alle nederlandsche werklieden, waarin deze brave waarschuwt niet te luisteren naar het fluiten van de vogelaars die de Internationale komen aanprijzen en het communisme, dat een einde zal maken

aan de finantieele voorrechten van bepaalde standen. Jan Stukadoor moet daar niets van hebben.

De brief is in behoorlijk Nederlandsch gesteld, omdat het handschrift volgens Cremers bijschrift „gesteld" was „onder toezicht van zijn neef den hulponderwijzer B."

Overtuigd als hij was, dat een nederlandsch arbeider in 1870 niet in staat was op een leesbare wijze zijn gedachten op te schrijven, doet Cremer ook geenerlei moeite, het jargon der werklieden te benaderen, al laat hij hier en daar een bovendien nog verzachte krachtterm staan.

Blijkbaar wilde de auteur zijn braven stukadoor niet blootstellen aan den minachtenden spot der ontwikkelde burgerij, die zijn geschrift onder de oogen zouden krijgen.

„Weet je wat ik verdien in de week? begint Jan Stukadoor zijn brief, gemiddeld, zomer en winter, negen gulden. En daar moet ik van leven met mijn vrouw, vijf kinderen en behalve een kanarievogeltje van Jans, mijn half-blinde moeder. Bedeeling zou ze kunnen krijgen, maar ik zeg, eer zullen ze me doodtrappen, eer dat ze mijn arme moeder van den arme zullen bedeelen..... en toch, ik heb nog nooit honger geleden. Dat zit hem hierin, dat ik geen drank gebruik..... en in mijn vrouw!..... ik zeg, als ze van kapitaal spreken, daar zit kapitaal in de armen van Jans..... Als alleman zoo'n vrouw had, dan was er geen armoe. Van één gulden maakt zij twee. Vroolijk is ze altijd en als ze pruttelt, dan is dat alleen over de belasting op de zeep."

Deze gemoedelijke Jan vertelt nu van zijn vriend van Vlot, die over de Internationale was komen spreken:

„Als ik daar lid van werd, dan kregen we mettertijd net zoo goed te vreten als de rijkdom en al de grootheid in eigen persoon. We zullen de tijd beleven, dat al de wind van de groote huizen en van de Swietmesjeus met hun mooie dametjes uit is en allemaal krek evenveel centen op zak. Ook de centen van de Koning moeten we verdeelen en van de prinsen. Alle grootheid naar de weerlich — dat was nou het communismus."

Maar als Jan Stukadoor over die dingen is gaan nadenken, komt hij tot de conclusie, dat „die heele broederschap en alle maatjes gelijk net zoo onmogelijk is als met de hand aan den hemel te reiken". Zijn redeneering is voor ons kinderachtig. Zonder twijfel is het Cremers eigen argumentatie, want dat deze Jan Stukadoor een

bestaand persoon zou zijn of dat hij gelden zou voor een bepaald type, dat Cremer kent, lijkt mij niet waarschijnlijk.

In de eerste plaats worden hoofd- en handenarbeid tegenover elkaar geplaatst. „De dokter, de schoolmeester, de rechter, de profester werken met hun kop en dan kunnen ze niet het ruwe werk verdragen. En werken met je handen kun je langer volhouden dan met het hoofd. En de lui op de kantoren moeten een boel meer weten dan de gewone werkman. Daarom moeten ze ook meer verdienen."

In de tweede plaats heeft God groot en klein verordineerd in de wereld. — Het welbekende argument! En nogmaals concludeert Jan, dat die heele Internationale de ondergang van den werkman achter de mouw heeft!

„Als de rijke lui tekort komen tegen ons, dat moeten zij voor God en hun geweten verantwoorden. Wij moeten door werken en goed oppassen zien vooruit te komen. God is rechtvaardig. En wij hebben niets van de rijken te reclameeren, dan dat ze goed werk naar den eisch betalen."

En de standen?

„dat zit hem in de verscheidenheid van hersens en het maaksel van de menschen."

En dat deze man ook nog een paar vooruitstrevende denkbeelden heeft blijkt uit zijn verder betoog:

„Ons villen mag er geen. Daarom moeten we lid worden van een goede werkmansvereeniging, waar we ons eigen belang naar wet en recht kunnen bespikkuleeren. Die vereeniging kunnen we de Nationale noemen, dan hebben we met geen Pruisen en Fransoozen te maken."

Dus geen Internationale.

„En als we wat geleerd hebben, dan kunnen we ook bazen worden, van niemendal op, en zelfs wel ginneraal of alles wat hoogheid is."

Dus: wordt lid van een Nationale Werkmansvereeniging, het kost maar 12 stuivers of 20 borrels in het jaar. En bedenkt: „de standen zijn van God verordineerd"!

Dit dus is de taal en het gedachteleven van den tevreden werkman uit die jaren. En dat er zulken waren, verzekert de schrijver ons nog eens in het bijzonder. Ten spijt van deze laatste opmerking blijf ik de vraag stellen of dit alles een goede raad van Cremer is

en zijn persoonlijke opvatting, dan wel of hij werklieden heeft gekend die aldus dachten.

Onmogelijk is dit geenszins, gelet op den godsdienstzin, het ontzag (de vrees) voor het gezag en de aangeboren onderdanigheid van breede bevolkingsgroepen, wier gezichtskring nog niet verruimd was door sociale voorlichting en de gebeurtenissen in het buitenland.

Toch begon onder tal van vakarbeiders het ontwaken [1]. In 1871 was in Amsterdam onder Gerhard een sectie opgericht van de Internationale (in 1864 in Londen opgericht door Marx c.s.). De Dageraad, een sedert 1856 bestaande vereeniging, „strevend naar een betere toekomst der maatschappij", die „de oorzaken van de verkeerdheden en misbruiken wilde opsporen" kon zich toch niet handhaven [2]. Bij de meesten stuitte de kleine groep vooruitstrevenden op weerzin en verzet (Blok Gesch. IV. 473). Het Sneeksche tijdschrift De Vrije Gedachte bleef beperkt tot een kleinen kring vrijdenkers. En, zegt Blok (ibidem):

„de Nederlandsche arbeiderswereld, die tot nog toe zich zoo goed als niet ingelaten had met wat er sedert 1848 onder de arbeiders in naburige landen omging, begon thans meer belang te stellen in de pogingen tot lotsverbetering..... het waren..... vooral die arbeiders, die onder invloed waren gekomen der nieuwe opvattingen op allerlei gebied en zich hadden losgemaakt van kerkelijke banden."

En wanneer men verder bij Blok leest, dat er wel sprake was van aansluiting bij de arbeidersbeweging in België, maar er „hier te lande toch weinig neiging bestond om mee te werken", vooral sedert de uitspattingen der Parijsche commune 1871 en door onzen kalmen aard, die revolutionaire bewegingen schuwt, dan krijgt Cremers brief van Jan Stukadoor toch wel een geloofwaardig

[1] Hartmann had in 1854 de Maatschappij tot verbetering van den Werkenden Stand opgericht, een Werkbazen-vereeniging; in 1855 was er een werkliedenver. gekomen en in 1861 Hartmanns Mij. tot Nut v. d. Werkenden Stand. De eerste eigenlijke vakvereeniging dateert van 1866 (de Alg. Typografenbond).

[2] De eerste Dageraadsmannen zagen die verkeerdheden in de dwalingen der christelijke kerkgenootschappen, de latere (Gerhard, Ris, Penning, Huisman) stelden vooral sociale vraagstukken aan de orde (Bymholt).

cachet en helt men over tot de conclusie dat dergelijke gedachten werkelijk leefden onder bepaalde groepen arbeiders.

En ook Bloks mededeeling omtrent de oprichting van het Alg. Ned. Werkliedenverbond in 1887, dat vooral nationaal georiënteerd was, bevestigt de juistheid van het litteraire beeld, dat Cremer ons geeft.

De hollandsche werklieden, die sympathie betoonden voor de stakende broeders in Twente in het jaar 1872, behoorden tot de ongeloovige „modernen", voor wie Multatuli de groote profeet geworden was, maar bleven een zeer kleine minderheid. Het was ook in dezen tijd, dat onder de orthodox-protestanten uit de arbeiders en kleine burgerluidjes bepaald verzet groeide tegen deze radicale modernen. Groen en Da Costa bleven voor deze groepen de bewonderde, maar zeker niet begrepen leiders. Van radicalisme onder Katholieke arbeiders was uit den aard der zaak nog in lang geen sprake.

Het geleidelijke ontwaken van Nederland omstreeks 1870, de groeiende ondernemingsgeest, de uitvoering van groote werken voor den handel (Noordzeekanaal), de toeneming van het aantal stoommachines (400 in 1848 tot 3200 in 1871) openbaart zich in radicaal-sociale denkbeelden voorloopig nog schoorvoetend en sporadisch, maar zij ontbreekt toch niet geheel.

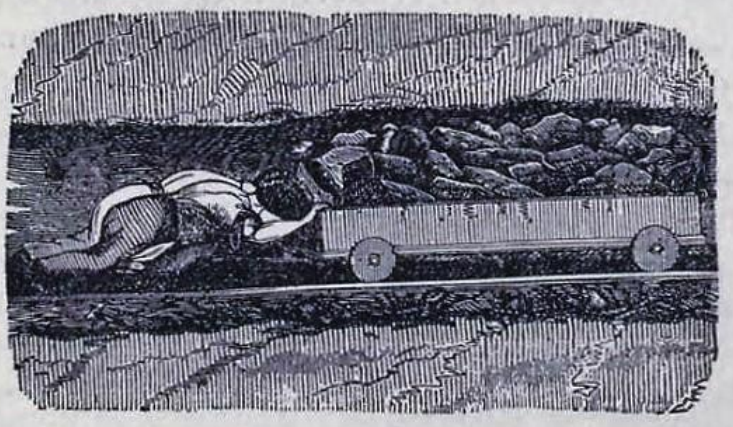

Kinderarbeid in de mijnen

Hugo Sanders – Jacob Cremer, 1952:

loze toestand waarin de arbeidersklasse in Europa verkeerde. Twintig jaar na Ter Haar treffen we bij Cremer een enigszins andere mentaliteit aan. In 1871 publiceerde hij een *Brief aan alle Nederlandsche werklieden, leden of geen leden van de Internationale door Jan Stukadoor, metselaar.*[4] Doel van dit geschrift was: „den werkman allereerst te waarschuwen tegen een onmogelijk communisme".[5] Jan Stukadoor wijst zijn makkers er op, dat ze van de Internationale niet veel goeds te verwachten hebben. De leus: gelijkheid van alle standen is bedriegelijk, omdat dit onmogelijk te verwezenlijken is. God heeft de standen gewild en men kan niet straffeloos

1 Verberne, *Arbeidersbeweging*, bl. 76 v.
2 *1684 en 1848 Dichtwerken* III, bl. 24 en 26.
3 *Het Communisme onzer dagen, Dichtwerken* I, 1876, bl. 188.
4 *Werken* III, bl. 272 v.
5 *Antwoord van Jan Stukadoor aan Piet Schaver, Werken* III, bl. 286.

te maken. Ik verkeek der een kwartje an, om het een half uurtje te zien, maar langer ook niet, waarachtig niet.
Want bij me ziel, het zou an me hart gaan as ik die dodderige pootjes van die engelachtige mooije juffertjes met der glanzee handschoenen in een emmer water zag ploeteren, terwijl de krulletjes langs der lieve koppetjes bingelden en met der lieve zije japonnetje opgenomen.... Ach, wat klets ik nou? Dan zou ze ommers een jak en rok dragen. Maar hemeltje, neen, dat zou ik in 't geheel niet willen, dan zou ik me niet goed kunnen houen, want daar onder zou zoo een zacht wezentje bezwijken".[1]

Cremer nam nog eens de pen op en schreef een *Antwoord van Jan Stukadoor aan Piet Schaver.*[2] Hij verklaart van harte te wensen, dat er spoedig verbetering in het lot der arbeiders komt. Hij maakt vervolgens onderscheid tussen armen en werklieden. De liefdadigheid kan slechts de armen helpen; de werkman moet door eigen kracht in een betere toestand komen. De hogere standen mogen hem daarbij niet in de weg staan, maar moeten hem helpen. De Nederlandse fabrikanten zullen zich gedrongen voelen „de handen steeds vaster ineen te slaan tot het beramen van middelen die den werkman zullen opheffen uit zijn veelal beklagenswaardige staat".[3] „Van een onredelijke opdrijving der lonen kan de werkman geen duurzame verbetering van zijn lot verwachten. De loonen moeten — naar gelang van den arbeid — in billijke evenredigheid staan tot de prijzen der eerste levensbehoeften".[4] Wat betreft de bezwaren van Piet Schaver: ondanks de scherpe toon gelooft Jan Stukadoor dat Piet het eerlijk meent, „maar het staat je alles behalve mooi om mijn goeje gezindheid voor de kameraden verdacht te maken".[5] Ook Jan wil niet alles bij het oude laten: „Recht moeten we hebben, niet meer en niet minder".[6] Alleen moet dit op een verstandige manier verkregen zien te worden.
Cremer was zeker geen socialist, maar ook zonder dat te zijn, kon hij belangstelling hebben voor het lot van de arbeider en verbetering van de misstanden wensen. Verwacht echter van hem geen revolutionnarie denkbeelden. Optimistisch van levensbeschouwing, gelooft hij onvoorwaardelijk in de overwinning van het goede. Zo lang mogelijk veronderstelt hij bij iedereen het beste. Dit blijkt ook weer uit het voorgaande: de schuld van de sociale wanverhoudingen zoekt hij niet bij de rijken, al moet zijn verklaring, dat de fabrikanten zich niet willen verrijken ten koste van de arbeiders meer als een beleefdheidsformule opgevat worden. Het ligt niet in zijn

Overzichtskaart, 2026:

www.jacobcremer.nl

Laatst bijgewerkt: 18 oktober 2026.